

УДК 347.78

Ірина Верес,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ АВТОРІВ

У статті проаналізовані ознаки особистих немайнових прав авторів з огляду на правову природу особистих немайнових прав фізичних осіб та виділені їхні особливості. Досліджені види особистих немайнових прав авторів, зокрема право на визнання авторства; право автора на ім'я; право на недоторканність твору; право доступу до твору образотворчого мистецтва; право фотографувати, здійснювати відеозйомку об'єктів архітектури та авторський нагляд.

Ключові слова: особисті немайнові права, автор, твір, право на визнання авторства, право автора на ім'я, право на недоторканність твору, оприлюднення твору.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 418 ЦК України, право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності. Охорона особистих немайнових прав автора є пріоритетним завданням держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі питання про особисті немайнові права суб'єктів інтелектуальної власності досліджувалися у наукових працях В. Луця, Р. Шишки, Р. Стефанчука, А. Войцеховської, С. Клейменової та інших учених. Проте відсутнє комплексне дослідження, яке було би присвячене саме особистим немайновим правам авторів.

Метою дослідження є формулювання визначення особистих немайнових прав авторів з огляду на ознаки, які характерні загалом для особистих немайнових прав фізичних осіб, та їхні особливості, а також з'ясування питання про види особистих немайнових прав авторів.

Виклад основного матеріалу. Ознаками особистих немайнових прав авторів з огляду на правову природу особистих немайнових прав фізичних осіб, є:

1) Особистий характер прав. Особисті немайнові права інтелектуальної власності тісно пов'язані з фізичною особою (ч. 3 ст. 269 ЦК України).

За загальним правилом, фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (ч. 3 ст. 269 ЦК України). Однак існування особистих немайнових прав інтелек-

туальної власності безпосередньо пов'язане з фізичним існуванням матеріалізованого об'єкта. Питання про знищення твору виникає у разі неможливості реставрації твору, неможливості зміни його місцезнаходження (розташування), небезпеки для оточення, необхідності демонтажу тощо. Автор, будучи власником даного об'єкта, вправі ним розпорядитися, зокрема його знищити. У цьому разі автор відмовляється і від особистих немайнових прав. Коли автора немає в живих, відповідне рішення щодо цінних для суспільства творів має прийматися компетентним державним органом з попередженням спадкоємців. Чинним законодавством передбачені лише обов'язки для власника матеріального об'єкта, в якому втілено оригінал твору образотворчого мистецтва чи архітектури. Відповідно до ч. 2 ст. 12 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», власникові матеріального об'єкта, в якому втілено оригінал твору образотворчого мистецтва чи архітектури, не дозволяється руйнувати цей об'єкт без попереднього пропонування його авторів твору за ціну, що не перевищує вартості матеріалів, витрачених на його створення. Якщо збереження об'єкта, в якому втілено оригінал твору, є неможливим, власник матеріального об'єкта, в якому виражено оригінал твору, повинен дозволити авторів зробити копію твору у відповідній формі, а якщо це стосується архітектурної споруди – фотографії твору.

Особисті немайнові права часто характеризуються як невідчужувані. У ч. 2 ст. 14 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» вказано, що особисті немайнові права ав-

тора не можуть бути передані (відчужені) іншим особам. Питання невідчужуваності особистих немайнових прав інтелектуальної власності є дискусійним у науці права. У науковій літературі обґрунтовується думка про необхідність розмежувати особисті немайнові права та немайнові права інтелектуальної власності. До особистих немайнових прав творців доцільно віднести лише ті права, які за жодних умов не можуть відчужуватись, оскільки це призвело б до розірвання зв'язку між автором і створеним ним об'єктом, а саме: право визнаватися творцем та право на ім'я. Інші немайнові права інтелектуальної власності, безперечно, також належать творцям, але з їхньої волі за договорами такі права могли б відчужуватись, або у випадках, передбачених законом, належати іншим особам. Прикладом немайнового права творця є право на державну реєстрацію твору [1, с. 24], право на недоторканність твору тощо.

У ч. 4 ст. 423 ЦК України передбачено, що особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятком випадків, встановлених законом. Відповідно до ч. 2 ст. 439 ЦК України, у разі смерті автора недоторканність твору охороняється особою, уповноваженою на це автором. За відсутності такого уповноваження недоторканність твору охороняється спадкоємцями автора, а також іншими заінтересованими особами. Отже, перехід до спадкоємців права на недоторканність твору і є винятком із положення ч. 4 ст. 423 ЦК України.

2. Немайновий характер прав.

Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту (ч. 2 ст. 269 ЦК України). Відсутність економічного змісту особистих немайнових прав інтелектуальної власності означає, що здійснення цих прав не передбачає майнового задоволення з боку інших осіб, їх неможливо оцінити. Зі зростанням значення інтелектуальної власності у суспільстві відбувається своєрідна зміна погляду щодо повної відсутності економічного змісту особистих немайнових прав інтелектуальної власності [1, с. 20]. Проте основним є те, що творець отримує вигоди неекономічного характеру, реалізуючи себе у творчій праці, та здобуває певний соціальний статус завдяки результатам творчості. Таким чином він виявляє свою індивідуальність.

3. Особисті немайнові права автора не залежать від майнових прав. Тому в разі передавання виключних майнових прав на твір особисті немайнові права належать авторіві твору (крім випадків, встановлених статтею 423 ЦК України, крім права на недоторканність твору – стаття 439 ЦК України) (п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду Укра-

їни «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав»). Відповідно до ч. 1 ст. 6 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, незалежно від майнових прав автора і навіть після відступлення цих прав він має право вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, здатному завдати шкоди честі або репутації автора.

4. Абсолютний характер особистих немайнових прав. Це означає, що уповноваженій особі протистоїть невизначене коло осіб, які зобов'язані утримуватись від порушень цих прав. Наприклад, реалізуючи право на ім'я, автор вказує на творі своє ім'я (псевдонім), вимагає від всіх користувачів вказувати його ім'я (псевдонім) у разі використання твору, захищає це право у разі перекручення імені (псевдоніму) чи іншого спотворення або відсутності вказівки імені (псевдоніму) під час використання твору.

Особисті немайнові права авторів характеризуються низкою особливостей:

1. Об'єкт особистих немайнових авторських прав.

Об'єктом авторських прав, зокрема особистих немайнових авторських прав, є об'єктивна форма вираження оригінального результату творчої діяльності людини (твору).

2. Суб'єкти особистих немайнових авторських прав. Ці права належать не всім фізичним особам, на відміну від загальних особистих немайнових прав, а лише тим, які є творцями об'єктів інтелектуальної власності, зокрема авторами творів. Однак у випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам (ч. 2 ст. 423 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 429 ЦК України, у випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якій працює працівник. У випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, можуть належати замовникові (ч. 1 ст. 430 ЦК України). Слід зауважити, що такі випадки на сьогодні не передбачені у законі. Також важливо підкреслити, що законодавець передбачив у ст. 438 ЦК України особисті немайнові права лише для автора.

Автор – фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір (ст. 1 ЗУ «Про

авторське право і суміжні права»). Автором може бути малолітня, неповнолітня особа, фізична особа, цивільна дієздатність яких обмежена, та недієздатна особа.

3. Момент виникнення особистих немайнових авторських прав. Особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом (ч.1 ст. 269 ЦК України). Момент виникнення особистих немайнових прав інтелектуальної власності пов'язується зі створенням об'єкта інтелектуальної власності чи іншим юридичним фактом щодо цього об'єкта. Відповідно до ч. 2 ст. 11 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

4. Момент припинення особистих немайнових авторських прав. Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно (ч. 4 ст. 269 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 425 ЦК України особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, якщо інше не встановлено законом. Отже, дані права не припиняються зі смертю людини і цим відрізняються від інших особистих немайнових прав фізичної особи [1, с. 18-19]. Таким чином, законодавець передбачив можливість існування права без суб'єкта. У юридичній літературі запропоновано дані права називати фантомними [2, с. 334], посттанативними [3, с. 97] правами, які існують самостійно, без їх суб'єкта. Однак уведення даних термінів не вирішує проблеми існування та реалізації особистих немайнових прав після смерті творця. Деякі науковці вважають, що особисті немайнові права неможливо реалізувати після смерті творця через відсутність єдиного суб'єкта, який наділений правом реалізації особистих немайнових прав інтелектуальної власності. Наприклад, О.П. Сергєєв дотримується думки про неможливість існування безсуб'єктного права [4, с. 505]. Зокрема, він вважає, що після смерті автора охороняється не право авторства, а авторство як суспільно значимий інтерес [4, с. 201]. Існує також третя позиція, згідно з якою окремі немайнові права інтелектуальної власності можуть існувати після смерті творця. Зокрема, О. М. Мельник вказує на можливість переходу окремих особистих немайнових прав у спадщину, наприклад права на одержання правоохоронного документа. Також М.М. Малєйна вказує, що узаконення можливості здійснення та захисту немайнових прав після смерті їх володільця третіми особами приво-

дить до думки про здійснення деяких нематеріальних благ у відриві від особистості після смерті людини в усіченому обсязі [1, с. 37].

У ч. 2 ст. 439 ЦК України передбачено, що у разі смерті автора недоторканність твору охороняється особою, уповноваженою на це автором. За відсутності такого уповноваження недоторканність твору охороняється спадкоємцями автора, а також іншими заінтересованими особами. Слід підкреслити, що особисті немайнові права не входять до складу спадщини (ч.1 ст. 1219 ЦК України). Проблема полягає в тому, що після смерті творця спадкоємці не лише захищають особисті немайнові права творців, а й виходять за межі захисту і навіть реалізують у певній частині окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності, можливо, навіть у супереччю волі покійного [1, с. 37]. Спадкоємці оприлюднюють твори померлого автора, вказують ім'я творця або псевдонім (згідно з волею померлого) під час публікації чи оприлюднення, реєструють створені ним об'єкти інтелектуальної власності, надають дозвіл на зміну форми твору, якщо немає вказаних заперечень творця, визначають подальшу долю об'єктів – знищити їх чи залишити, враховуючи волю творця (або не враховуючи, на жаль). Але в будь-якому разі спадкоємці повинні реалізовувати особисті немайнові права творця, узгоджуючи власні дії з волею творця, висловленої ним за життя стосовно об'єкта права інтелектуальної власності.

У главі 35 ЦК України, присвяченій загальним положенням про право інтелектуальної власності, передбачені особисті немайнові права інтелектуальної власності (ст. 423 ЦК України):

1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;

2) право перешкоджати будь-якому посягненню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;

3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Відповідно до ст. 438 ЦК України, автору твору належать особисті немайнові права, встановлені статтею 423 ЦК України, а також право:

1) вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;

2) забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору;

3) обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;

4) на недоторканність твору.

У ст. 14 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» також передбачені особисті немайнові права автора, зокрема:

1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

2) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;

3) вибирати псевдонім, зазначити і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

4) вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора.

Виходячи із законодавчих положень, особистими немайновими правами автора є:

1) право на визнання авторства;

2) право автора на ім'я, яке може бути реалізоване шляхом зазначення імені або заборони зазначення імені у зв'язку з використанням твору; обранням псевдоніму у зв'язку з використанням твору;

3) право на недоторканість твору.

У спеціальних нормативних актів, які регулюють окремі об'єкти авторського права, передбачені інші особисті немайнові права автора.

Відповідно до ст. 26 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», передаючи твір образотворчого мистецтва чи матеріальний об'єкт, у якому втілено цей твір, у власність іншій особі, автор має право вимагати доступу до цього твору з метою його використання для відтворення (виготовлення примірників, слайдів, карток, переробок тощо) за умови, що це не порушує законні права та інтереси власника твору образотворчого мистецтва. Отже, для автора твору образотворчого мистецтва Закон передбачає особисте немайнове право – право доступу до твору. У юридичній літературі запропоновано розширити зміст даного права. Право доступу до створеного об'єкта права інтелектуальної власності повинен мати кожний творець. Право доступу має стосуватись не лише оригіналу, а й кожного примірника твору, який може бути визнаний як єдиний доступний для автора [5, с. 24]. Доступ доцільно поширити на твори пластичні, архітектурні, фотографічні, музичні, аудіовізуальні. Для реалізації повинні бути гарантовані права власника і права автора. Якщо не обумовлено інше, власник сам вирішує, в якому місці і в який час автору

забезпечується доступ до твору. Власник має право вимагати схоронність твору. У свою чергу автору повинна бути надана реальна можливість для відтворення твору. Ні власник, ні автор не повинні зловживати своїми правами [4, с. 221].

У ст. 31 ЗУ «Про архітектурну діяльність» визначені особисті немайнові права автора (співавторів) об'єкта архітектури, зокрема: право фотографувати, здійснювати відеозйомку відповідного об'єкта архітектури як об'єкта авторського права, крім випадків, визначених законом; право вимагати визнання свого авторства (співавторства) шляхом зазначення належним чином свого імені на об'єкті архітектури як об'єкті авторського права, якщо це практично можливо. Автор об'єкта архітектури наділений правом авторського контролю. Відповідно до ст. 11 ЗУ «Про архітектурну діяльність», під час будівництва об'єкта архітектури здійснюється авторський нагляд. Авторський нагляд здійснюється архітектором – автором проекту об'єкта архітектури, іншими розробниками затвердженого проекту або уповноваженими ними особами. Авторський нагляд здійснюється відповідно до законодавства та договору із замовником.

У багатьох країнах світу (Польща, ФРН, Франція та ін.) авторам належить також право на оприлюднення твору. Відсутність даного права, на думку Р.Б. Шишки [2, с.331], С.М. Клейманової [6, с.7], є значним недоліком законодавства.

Згідно із ЦК України майновим правом інтелектуальної власності на твір є право на використання твору. Одним зі способів використання твору є опублікування (випуск у світ) (ч. 1 ст. 440, ст. 442 ЦК України). Твір вважається опублікованим (випущеним у світ), якщо він будь-яким способом повідомлений невизначеному колу осіб, у тому числі виконаний, публічно показаний, переданий по радіо чи телебаченню, відображений у загальнодоступних електронних системах інформації (ч. 1 ст. 442 ЦК України). Натомість у ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» передбачено, що оприлюднення (розкриття публіці) твору – здійснена за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав дія, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування, публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо. Аналіз положень ЦК України та ЗУ «Про авторське право і суміжні права» свідчить про те, що за своїм змістом право на опублікування (випуск у світ) згідно зі ст. 442 ЦК України відповідає праву на оприлюднення

(розкриття публіці) твору, яке передбачене у ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права». Одночасно ЗУ «Про авторське право і суміжні права» визначає опублікування твору як один зі способів оприлюднення твору. Доцільно уніфікувати термінологію, закріпивши у ЦК України термін «оприлюднення твору».

Термін «оприлюднення твору» більш чіткий і дає змогу говорити саме про немайнові права творця. Оприлюднення – це завжди перше ознайомлення чи повідомлення про твір. Опублікування може бути другим і третім і т.д. Оприлюднення слід розуміти як першочергове право творця. Автор чекає відгуку й оцінки від колег, друзів, суспільства. Як автора у цій ситуації його цікавлять не прибутки, а те, як сприймається твір. Тому варто говорити про використання твору після його оприлюднення. Оприлюднення сприяє утвердженню імені автора та найчастіше є доказом існування створеного об'єкта права інтелектуальної власності. Здійснення права на оприлюднення цілком залежить від волі творця. Без згоди автора ніхто не може ознайомити світ з його твором [1, с. 52].

С.М. Клейманова пропонує також закріпити у ст. 14 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» право на відкликання твору [6, с. 12]. О.П. Сергєєв звертає увагу на можливість виникнення колізії між правом автора на відкликання та правами осіб, які придбали твори [4, с. 214]. Право на відкликання твору має певні межі реалізації. І ця межа – законне право іншої особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю, в якій втілено результат інтелектуальної діяльності. В юридичній літературі також висловлена думка про доцільність закріплення права автора на публічну відмову від ідеї твору. Це не означає, що творець не вважатиметься автором твору, від ідеї якого відмовляється. Наявність такого права дає змогу автору захистити свої погляди, свою репутацію. Світогляд чи переконання творця змінюються, і він повинен мати право відмовитися від ідеї, з якою не згоден. Тому автору варто надати можливість публічно відмовитися від ідеї таких творів, яких практично не можна відкликати. Це може бути здійснено шляхом публікації про відмову від ідеї твору в пресі чи шляхом виступу автора по телебаченню з відповідним поясненням причин відмови. Головне для автора у даному разі – довести до відома своїх читачів зміну поглядів [1, с. 57].

Ще одним особистим немайновим правом є право на секрарезацію об'єкта інтелектуальної власності. Тобто право присвятити

даний об'єкт особі, події чи дати. Дане право не можна ототожнювати з правом на недоторканність твору та з правом на авторське ім'я. Присвята опосередковується прагненням автора відзначити своє особливе ставлення до особи чи дати (події), якій присвячується цей твір. Саме тому присвята твору повинна розглядатися як окремий складник, а, відповідно, право на секрарезацію – як окреме особисте немайнове право [7, с. 495].

Висновки

Отже, особисті немайнові авторські та суміжні права – це суб'єктивні права авторів та суб'єктів суміжних прав, які мають особистий, немайновий, абсолютний, безстроковий характер та виникають з моменту створення об'єкта авторського чи суміжного права. Особистими немайновими правами автора є: право на визнання авторства; право автора на ім'я, яке може бути реалізоване шляхом зазначення імені або заборони зазначення імені у зв'язку з використанням твору, обранням псевдоніму у зв'язку з використанням твору; право на недоторканність твору; право доступу до твору образотворчого мистецтва; право фотографувати, здійснювати відеозйомку об'єктів архітектури та авторський нагляд. Доцільно законодавчо закріпити також такі особисті немайнові права автора, як право на оприлюднення твору, право на відкликання твору, право на секрарезацію твору.

Список використаних джерел:

1. Особисті немайнові права інтелектуальної власності творців : монографія / за заг. ред. В. Луця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 256 с.
2. Шишка Р. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект / Р. Шишка. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002 – 386 с.
3. Стефанчук Р. «Посттанативні» особисті немайнові права фізичних осіб / Р. Стефанчук // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2005. – № 1. – С. 97–107.
4. Сергєєв А. Право інтелектуальної собственности в Российской Федерации : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / А. Сергєєв. – М.: ТК Велби, 2004. – 752 с.
5. Войцеховська А. Особисті авторські права та їх охорона за польським законом про авторське право і суміжні права / А. Войцеховська // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 2. – С. 20–29.
6. Клейманова С. Авторські правідносини як форма реалізації правомочностей суб'єктів авторського права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право» / С. Клейманова. – К., 2004. – 21 с.
7. Стефанчук Р. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. Стефанчук; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К.: КНТ, 2007. – 626 с.

В статье проанализированы признаки личных неимущественных прав авторов с учётом правовой природы личных неимущественных прав физических лиц и выделены их особенности. Исследованы виды личных неимущественных прав авторов, в частности право на признание авторства; право автора на имя; право на неприкосновенность произведения; право доступа к произведению изобразительного искусства; право фотографировать, осуществлять видеосъемку объектов архитектуры и авторский надзор.

Ключевые слова: личные неимущественные права, автор, произведение, право на признание авторства, право автора на имя, право на неприкосновенность произведения, обнародование произведения.

In the article the features of moral rights of authors are analyzed taking into account the legal nature of the moral rights of individuals. The key characteristics are highlighted. Researched kinds of moral rights of authors, including the right to recognition of authorship; author's right to a name; right to inviolability of the work; right of access to works of fine art; the right to photograph and to film the architectural objects and supervision.

Key words: author's moral rights, work, right to recognition of authorship, author's right to a name, right to inviolability of the work, publication of work.

